

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Йовка Великова Тишева
СУ „Св. Климент Охридски“

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“

в област на висше образование 2. Хуманитарни науки
професионално направление 2. 1. Филология
докторска програма Български език (Съвременен български език – синтаксис)

Автор: Христиана Николаева Кръстева

Тема: „Словоред на въпросителните думи в българското изречение“

Научен ръководител: доц. д-р Петя Николова Бъркалова, ПУ „Паисий Хилендарски“

1. Общо описание на представените материали

Със заповед № Р33-5842/07.12.2020 г. на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ (ПУ) съм определена за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема „Словоред на въпросителните думи в българското изречение“ за придобиване на образователната и научна степен **‘доктор’** в област на висше образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1. Филология, докторска програма Български език (Съвременен български език – синтаксис). Автор на дисертационния труд е Христиана Николаева Кръстева – докторантка в редовна форма на обучение към катедра „Български език“ с научен ръководител доц. д-р Петя Николова Бъркалова от ПУ „Паисий Хилендарски“.

Представеният от Христиана Николаева Кръстева комплект материали (на електронен носител) е в съответствие с Чл.36 (1) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ и включва следните документи: молба до Ректора на ПУ за разкриване на процедурата за защита на дисертационен труд; автобиография в европейски формат; протокол №97 от 10.11.2020 г. от катедрения съвет, свързан с докладване на готовността за откриване на процедурата и с предварително обсъждане на дисертационния труд; дисертационен труд; автореферат; списък на научните публикации по темата на дисертацията, включващ пет заглавия; копия на петте научни публикации; декларация за оригиналност и достоверност на приложените документи; справка за спазване на специфичните изисквания на Филологическия факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“, удостоверяваща броя научни публикации по темата на дисертацията и участията на докторантката в научни форуми.

Дисертационният труд, авторефератът, публикациите по темата на дисертацията и цялата административна документация по процедурата са оформени коректно и при спазване на всички изисквания на Закона за развитието на академичния състав в Република България, на Правилника за приложението му и на Правилника за развитие на академичния състав на ПУ по процедурата за придобиване на образователната и научна степен „доктор“.

2. Кратки биографични данни за докторанта

Христиана Кръстева завършва бакалавърската програма „Български език и история” в ПУ „Паисий Хилендарски“ през 2014 г., след което продължава образованието си в магистърската програма „Английски език и методика”. От 2016 г. е магистър с професионална квалификация „учител по английски език“. През 2017 г. е зачислена като редовен докторант в Катедрата по български език на Филологическия факултет на ПУ, докторска програма Български език (Съвременен български език – синтаксис), с научен ръководител доц. д-р Петя Бъркалова. През 2020 г. Христиана Кръстева е отчислена с право на защита. Професионалната реализация на докторантката е свързана с преподаването на английски език на студенти от Химическия факултет на ПУ и български език за чужденци в МУ, Пловдив. Христиана Кръстева има и значителен опит като преводач от и на английски език. Освен езиковите ѝ познания, трябва да се отбележат и уменията ѝ за работа с преводачески инструменти и специализирани програми за обработка на езикови данни.

По време на обучението си Христиана Кръстева е участвала в четири научни прояви: три научни конференции за студенти и докторанти, организирани от ПУ (2017, 2018 и 2019 г.) и Паисиевите четения през 2017 г. Според приложената справка само в един от форумите докторантката се е включила присъствено. Смятам, че задочните участия не са най-ефективната форма за представяне и апробиране на резултати от научни изследвания, особено що се отнася до млади учени, които все още търсят своя изследователски профил. Включването в прояви, организирани и извън обучаващата организация, също би допринесло за научното израстване на докторантите, тъй като предполага обмен на идеи между учени не само от различни поколения, но и с различни изследователски методи, принадлежащи към различни граматични „школи“.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Актуалността на проблематиката, разработена в дисертацията на Христиана Кръстева, в научен план се определя от важността на въпросите за връзката между различните средства за означаване на елементи от информационната структура на изказването: лексикални (фокусиращи) елементи, синтактични механизми, в частност удвояване, словоред и прозодични средства. Въпросът е актуален както за изследванията върху българския език, така и в по-широк теоретичен план. Експерименталното проучване на ритмо-интонационните параметри на изречението в българския език следва актуалната практика в изследванията на фонологични елементи и структури. Разработката се вписва в тенденцията на заявен изследователски интерес към теоретичните въпроси на словоредата и поредицата от дисертации по сходни теми. Сред тях ще посоча съпоставителния анализ на Б. Овчарова (2016) на синтактични конструкции като индикатор за маркиран словоред в английския и българския език; проучването за адвербиалните модификатори на Д. Вилимовска (2017); изследването на Ст. Теофилова (2018) за словоредните модели в българската разговорна реч, както и монографията на Ел. Балабанова (2020) за словоредата на адюнктите. Макар и да са разработени в различни теоретични парадигми и върху различен материал, тези изследвания показват, че въпросите за връзката между словоредата и информационната структура са актуални и значими в теоретико-приложно отношение. Възможността за използване на резултатите при диагностика и те-

рапия на речеви нарушения определя актуалността на дисертацията и в приложен аспект (за клиничната фонетика вж. разработките на Г. Падарева).

Хр. Кръстева си поставя две основни научни цели: да се установят зависимости между словоредата и интонацията на българските к-думи и да се очертаят словоредно-интонационни модели, чрез които въпросителните к-думи могат да бъдат идентифицирани (стр. 6). Не са формулирани произтичащи от целите научни задачи, а този тип информация би следвало да присъства в увода на всеки дисертационен труд. Целите са реалистични и отговарят на обекта на проучването. В известна степен проблематична ми се струва формулировката на втората цел. По отношение на идентифицирането на к-думите чрез словоредата и интонацията по-скоро стигаме до въпроса на Аристотел за това кое е първичното: позицията/ритмо-мелодичния контур или елементът, който може да заеме тази позиция или да има такава интонационна характеристика (в случая дали словоредът и интонацията са средство за идентификация или позицията е маркирана в синтактичната структура с определени признаци, които са удовлетворени само ако в нея се реализира въпросителна к-дума). Постановката на Й. Пенчев (Пенчев 1980), че интонацията зависи от словоредата и е едно от средствата за разпознаване на ремата на вече изказано изречение, също до известна степен проблематизира идеята за наличието на ритмо-мелодични модели, чрез които да се идентифицират въпросителните к-думи. Струва ми се по-оправдано да се твърди, че моделите се отнасят по-скоро до темо-ремната организация, а не до самите маркери на илокутивната сила.

4. Познаване на проблема

Теоретичната рамка на изследването е разработена след проучването на 144 единици, посочени в библиографията в края на дисертацията. Заглавията в този списък (с две изключения) са на английски и на български език. Христиана Кръстева познава общотеоретичните модели за представяне на формалната синтактична структура, на елементите от информационната структура и на механизмите за промени в каноничните структури и добросъвестно ги систематизира в първата глава от текста. В литературата, проучена по темата на дисертацията, се представят базови общи постановки на генеративния синтаксис за строежа на фразите и изречението (най-вече от етапа Управление и свързване, но има и препратки към Минималистичната програма и актуалния картографски подход към синтаксиса). Хр. Кръстева коментира и нови проучвания върху по-частни въпроси, свързани с отношението между словоредата и разпределението на информацията между конституентите/групите в изречението. Личи познаване и на теоретични източници, в които се анализират специфики при интонационното оформяне на изречението и синтактичния строеж на интонационната фраза.

Оценка и систематизация на теоретичните постановки с оглед приложението им в дисертацията са направени в края на увода (като списък на понятийния и на терминологичния апарат) и в края на първа глава, в раздел 1.5. „Схематично изложение на основните теоретични допускания“. Представянето на някои от понятията и термините би следвало да се прецизира, напр. дефинирането на *опора на фразата* (не се отчита фактът, че има и функционални опори, не само части на речта); *V matrix* (терминът би следвало да се обвърже с главния предикат/глагола в главното изречение, а не с популярното значение на думата *матрица*). Проблематичен е и терминът *детерминанта*, използван във връзка с DP (фразата, свързана с категорията детерминация/определеност-неопределеност), тъй като той е част от друга по-

нятийна система (на алгебрата), а в дисертацията не е включена по същество работна дефиниция. Впрочем в статията на Е. Димова, на която Хр. Кръстева се позовава във връзка с анализа на конструкциите с *кой*, се използва терминът *детерминатор*, а не *детерминанта*. Предложени са два символни записа за фразата на фокуса, но на практика единият от тях не се използва (FocP се среща само в модела на Рици за структурата на CP).

5. Методика на изследването

Избраната методика е надеждна и позволява достигането до обективни резултати за връзката между ритмо-мелодичния контур на въпросителните изречения, линейното подреждане на елементите (въпросителните к-думи) и изграждането на информационната структура на изказването (конфигурацията топик – фокус / тема – рема). За постигане на поставените цели Хр. Кръстева прилага описателен, аналитичен и инструментален метод. Емпиричната част от проучването е проведена върху корпус от 1000 въпросителни изречения, ексцерпирани от оригинални (непреводни) текстове с различни формални, стилистични и жанрови характеристики. Данните са надеждни и позволяват да се достигне до обективни първоначални резултати, които в бъдещи по-мощни проекти биха могли да се обогатяват и задълбочават.

Изреченията в корпуса са групирани според структурния тип (просто или сложно изречение; със или без преместване на к-думата; с една или с многократни к-думи; със или без въпросителна частица и к-дума) и на тази база са представени осем словоредни варианта. Би следвало по-ясно да се дефинира операцията/механизмът, означен в текста като извеждане (а също и изнасяне) – дали това е процедура за (явното, повърхнинното) реализиране на словоредни варианти, или се отнася до параметъра за линейно разположение на конституентите. Проблематично по отношение на коментираните синтактични механизми е и твърдението, че „Без извеждане“ за нас ще означава появата на каквато и да е било част на речта пред к-думата“ (стр. 55). Наличието на дискурсен маркер, напр. частица или междуметие, от гледна точка на формалната/функционалната структура (f-structure) едва ли има същата тежест както преместването на изреченски конституент пред въпросителната к-дума.

Следващият етап от проучването се реализира чрез изследване на произнесени изречения с програмата Speech Analyzer 3.1. Авторката съвсем основателно отбелязва, че това е все още пилотно проучване, тъй като аудиозаписите са направени с малък брой лица и върху малък брой изречения. Към това бих добавила необходимостта от отчитане на влиянието на контекста – вън от конкретен контекст трудно може да се прогнозира кой сегмент от пропозицията в основата на изречението с каква информация е натоварен от конкретния говорещ.

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Дисертационният труд съдържа 217 стр., от които 187 стр. основен текст, организиран в следните части: увод, три глави, заключение и резултати. Включено е и едно приложение с формални модели на въпросителни изречения и примери към всеки от тях. Преди библиографията е приложен списък на източниците, от които са ексцерпирани данните за изследователския корпус.

Първата глава от изследването представлява аналитичен преглед на основни източници в българското и англоезичното езикознание, в които се коментират ключови за проблемати-

ката общотеоретични въпроси. Представените в началото дефиниции на синтаксиса като научна дисциплина и на изречението като единица на синтактичното равнище нямат съществен принос за разработваната проблематика, нито са обект на дискусии, за да се налага да бъдат специално изяснявани. По същество теоретичният обзор започва с представянето на мненията за същността и структурата на въпросителните изречения. В самостоятелен раздел би могло да се отделят разбиранията за информационната структура, а не да се включат като въведение в раздела 1.2 „Извеждане на к-думите в SpecCP“. Такова обособяване е мотивирано, от една страна, от липсата на единно разбиране и в чуждото, и в българското езикознание за елементите, съставляващи това поле, и за терминологията, с която те се означават. От друга страна, Хр. Кръстева приема позицията на Й. Пенчев, която следва по-скоро анализите на функционалната перспектива, но в текста паралелно се използват и други термини. Наложилата се представа, че с термините тема, топик и рема, фокус се назовават едни и същи езикови феномени, всъщност не отразява точно постановките за конфигуриращата функция на дискурса, приети и в генеративната граматика. В дискурсно конфигурационните езици, какъвто е и българският, словоредът е мотивиран от фактори, свързани със семантиката и дискурса, а не от тета ролите или падежната маркираност на фразите. Популярното разбиране, че топикът е старата, позната информация, а фокусът – новата, трудно може да се приложи при анализ на отделни изречения, произнесени извън контекст. Признаците, свързани с типа на предаваната информация (стара или нова информация), не са достатъчни, за да се идентифицират еднозначно топикът и фокусът. И в проучванията на Й. Пенчев по въпроса се посочва, че логически изтъкнатият елемент, маркиран с [+рема], може да носи както нова, така и стара информация. Има различни видове топик и не е задължително всички да представят дадена или стара информация. В монографията на К. Ламбрехт (1994), която Хр. Кръстева представя, се открояват някои по-надеждни насоки: топик и фокус са (прагматични) отношения; маркирането на фокуса не е, за да се представи даден изреченски конституент като нов, а да се открие наличието на отношение, изразяващо фокус. На следващо място, добре би било да се коментират по-подробно видовете фокус и съответно дали всички те имат едни и същи прозодични особености. Във втория раздел на трета глава са посочени само някои характеристики във връзка с контрастния фокус в сложни изречения.

При анализа на формалната структура Хр. Кръстева следва позицията на Л. Рици за структурата на лявата периферия и подредбата на елементите в комплементизаторната фраза. Мястото на въпросителните к-думи е в SpecCP, като те достигат до тази позиция след задължително преместване. Специално внимание е отделено на изреченията с многократни к-думи. Прегледът на мненията по въпроса е изчерпателен и показва уменията на докторантката да анализира и обобщава, както и да подлага на дискусия определени твърдения. Специално бих искала да отбележа и ценните наблюдения на Хр. Кръстева за природата и поведението на местоимението кой. Теоретичният преглед приключва с коментар на мнения за удвояването на допълнението. Представени са петте типа конструкции с удвоено допълнение, описани от Ил. Кръпова и Г. Чинкуе, като са посочени и някои прозодични особености, а механизмите при реализиране на конструкциите са изведени според анализите на Ст. Франкс и П. Бъркалова. Като цяло наблюденията за видовете конструкции с удвояване остават до известна степен встрани от основната тема за мястото на въпросителните к-думи, защото не се отчита и при обобщението на осемте словоредни модела на въпросителни изречения.

Във втората глава на дисертацията Хр. Кръстева представя данните за експерименталното изследване и теоретичната рамка на експеримента. Обобщението на информацията за

видовете въпросителни изречения, включени в корпуса, показва две тенденции: „за простото изречение е характерно приоритетно да се извежда к-думата до абсолютното начало, а случаите на комбинирана употреба на к-дума и ли, са по-скоро ограничени. Обратно, в сложно изречение дяловете на извеждане, неизвеждане и съвместна употреба на двата въпросителни маркера имат почти равно разпределение“ (стр. 57). Получените количествени данни са подходящо онагледени.

Теоретичната рамка на експеримента следва постановките на Й. Пенчев (1980) за определяне на интонационния контур според степените на рематичност, за видовете рема (лексикална и включена), за разграничаването на логическото и фразовото ударение. Авторката мотивира убедително избора на обекта на наблюдението – к-думите като част от фраза, тоест фразовата дума, а не отделната лексикална единица. Целта на експеримента е да се наблюдават интонационните пикове при к-думата, както и в нейното обкръжение, което ще доведе до изводи за цялостния интонационен контур на изречението, изградено от рематични и нерематични части. Главата включва обобщение за словоредните модели на въпросителните изречения и приключва с уточнения за същността на прозодията.

Приносните моменти в дисертацията са заявени най-ярко в третата глава от текста. В нея Хр. Кръстева представя резултатите от проведения експеримент - графики на мелодията и спектрограми на прости и сложни изречения с к-думи, и убедително коментира приликите и разликите в прозодичните характеристики на видовете въпроси. За мен беше любопитен случаят с различното интониране на начални фрази с прагматичната частица ами, междуметието е и обръщение и противопоставителния съюз а пред к-думата, който вероятно оперира на равнището на текста, маркирайки въвеждане на нова тема в диалога (стр. 71-73; в дисертацията а, е, ами са определени като частици). Вероятно трите елемента в началото на изказванията имат различна функция при структуриране на дискурса. Съпоставките биха могли да продължат и с други видове въпросителни изречения, започващи с противопоставителни съюзи (ама, но), в които началната част също не се рематизира. Прегледът на графиките и спектрограмите завършва с убедителни заключения за забелязаните закономерности в прозодичното оформяне на простите и сложните изречения. И в двата типа изречения к-думата запазва възможността си да въвежда лексикална рема и да рематизира (поне) една позиция по прагматични причини, а частицата ли - да въвежда емфатична рема, като въпросът се интерпретира като общ, а не като частен. Прегледът на мнението на Е. Абох и Р. Пфау за „истинските“ маркери на интерогативността не приключва с ясна позиция за наблюдаваните данни, а по-скоро с преформулиране на постановката на М. Лакова за отличителните признаци на въпросителните изречения (стр. 101).

В самостоятелен раздел са представени ритмо-мелодичните характеристики на въпросите с многократни к-думи. Подреждането на к-думите се определя едновременно от условието за превъзходство и принципа одушевените обекти да се извеждат приоритетно. К-думите формират монолитна прозодична конструкция - акцентирана фраза, която обхваща няколко позиции и носи изреченското ударение. Наблюденията продължават с данни за еднородни прозодични структури в сложни изречения. Резултатите от експеримента показват, че при съчинително свързване между въпросителните изречения в рамките на сложно изречение се оформят структури със сходен интонационен контур и относително равни средни стойности на интониране на въпросителната дума. Под влиянието на к-думата се формира прозодична единица - акцентирана фраза, включваща няколко позиции след въпросителния маркер. В тази фраза, отделена с пауза от останалата част от изречението, въпросителната

дума носи основното ударение. При последователно подчинени изречения с к-дума всяка следваща к-дума и въведеното от нея подчинено изречение се интонират по-ниско от предходните.

Трета глава приключва с наблюдения върху прозодичните характеристики на изречения с удвоено допълнение. Хр. Кръстева подлага на експериментална проверка извода на Ил. Кръпова и Г. Чинкуе, че при същинското клитично удвояване глагольът, клитиката и разгърнатият обект формират цяла прозодична единица. Анализирани са въпросителни изречения с к-думи, с частица ли и съобщителни изречения с удвояване. Хипотезата за оформяне на прозодична единица се потвърждава за всички видове изречения, но не и за съобщителни отрицателни изречения, в които отрицателната частица, клитиката и сказуемото оформят отделна фраза, без лексикалния обект (антецедента на клитиката). Не се потвърждава очакването, че по-високо се интонира първият реализиран обект без значение дали е изразен с клитика, или с лексикална фраза; по-високо се интонира по-близкият до сказуемото обект, а това е клитиката. Тези наблюдения дават нови насоки за интерпретиране не само на механизма за приписване на падеж чрез местоименните форми, но и на удвояването, което обикновено се интерпретира като средство за топиализация. При включването на поредица от клитики (кльъстър) във въпросително изречение, те не оформят отделна прозодична единица, а клитиките функционират като модулатор на ритмо-мелодиката.

Направените заключения за връзката между словоредата на въпросителните к-думи, рематичността и интонацията са обобщени в последната глава от дисертацията. Посочени са и области, в които резултатите биха могли да имат практическо приложение, както и възможности за бъдещи проучвания по темата.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

Представеният труд показва безспорните приноси на Христиана Кръстева при решаването на научно-приложен проблем чрез методи, съответстващи на съвременните постижения на науката и практиката. Деветте приноса, посочени от авторката, могат да бъдат обобщени в три групи. Трудът разширява теоретичните знания за прозодичните особености на въпросителните изречения в българския език чрез обобщения, постигнати след експериментално проучване на емпирични данни. Значим научно-приложен принос е представеното оригинално решение на актуален проблем, свързан с механизмите за структуриране на информацията и маркиране на рематичните части, отношенията между к-думите и въпросителната частица ли при рематизирането, поведението на комплекси от многократни к-думи или от клитики. Приложен принос е представената систематизация на словоредни модели на въпросителни изречения.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

Христиана Кръстева е представила пет публикации по темата на дисертацията. Една от тях е под печат. Три от четирите излезли от печат публикации са в сборници от научни прояви. Хр. Кръстева е публикувала и една статия във водещо езиковедско периодично издание – сп. „Български език“. Всички текстове са на български език. Няма публикации в съавторство. Количествената и качествената оценка на представените публикации показва, че те отговарят на минималните изисквания за придобиване на образователната и научна степен „доктор“.

9. Автореферат

Авторефератът на дисертацията точно и ясно представя структурата на труда, направените наблюдения и анализи и резултатите от тях, както и научните приноси на дисертационния труд.

10. Критични забележки и препоръки

При прегледа на дисертационния труд представих някои коментари и бележки. Тук ще отбележа една обща препоръка, отнасяща се до езика и стила на текста. При евентуално публикуване на дисертацията като самостоятелна монография е желателно да се направи стилистична редакция, така че текстът да следва моделите на академичното писане. Сега на отделни места той граничи с научнопопулярното устно изложение или се доближава до преподавателските изложения по време на семинарни занятия. Необходим е и внимателен коректорски прочит.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд на Христиана Кръстева „Словоред на въпросителните думи в българското изречение“ съдържа значими научни, научно-приложни и приложни резултати, които представляват оригинален принос в науката и отговарят на всички изисквания на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), Правилника за прилагане на ЗРАСРБ и съответния Правилник на ПУ „Паисий Хилендарски“. Представените материали и дисертационни резултати напълно съответстват на специфичните изисквания на Филологическия факултет, приети във връзка с Правилника на ПУ за приложение на ЗРАСРБ.

Дисертационният труд показва, че докторантката Христиана Кръстева притежава задълбочени теоретични знания и професионални умения в областта на синтаксиса на съвременния български език, като демонстрира качества и умения за самостоятелно провеждане на научно изследване.

Поради гореизложеното, убедено давам своята положителна оценка за проведеното изследване, представено от рецензираните по-горе дисертационен труд, автореферат, постигнати резултати и приноси, и предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен „доктор“ на Христиана Николаева Кръстева в област на висше образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1. Филология, докторска програма Български език (Съвременен български език – синтаксис).

09.02.2021 г.

Рецензент:

Проф. д-р Йовка Тишева